

ÖĞRENCİLERE GÖRE İLAHİYAT FAKÜLTESİ EĞİTİMİNİN BAŞARI DURUMU

Problem :

Beşerî ihtiyaçlar zamanla belli kurallarla ve bir program dahilinde giderilir veya giderilme tarzı kurallara bağlanır, başka deyişle kurumlaşır. Eğitim, ister yeni nesle kültürün aktarılması, ister yeni neslin güç ve yeteneklerinin değiştirilmesi, geliştirmesi şeklinde anlaşılabilir, önemli bir beşerî ihtiyaçtır ve okullar bu ihtiyacın giderilmesi için kurulmuştur.

İhtiyaçları gidermenin bu kurumlaşmış tarzları, bu ihtiyaçların içinde doğduğu şartların değişmesi veya kurumdaki kuralların ve işleyiş şeklinin zamanla bozulması sebebiyle yeni durumlarda işe yaramaz bir hal alabilir. Başka bir husus, kurumların ihtiyaç ve bunun giderilmişlik durumunu tarif eden hedefleri gerçekten karşılayacak bir şekilde düzenlenememiş veya işletilemiyor olmasının çok kere görüldüğüdür. Kurum nihayet bir işe yarayan âlet durumundadır ve bu biraz da bunu yapanın zekâ ve bilgisine göre bu işi yapmaya az veya çok elverişli olabilir.

Belli özellikleri taşıyan bir eşyanın imali için kullanılan bir âlet, makina veya fabrikanın ürettiği mâmülün istenen nitelikleri taşıyıp taşımadığını anlamak kolaydır. Ancak eğitim bir insan yetiştirme düzeni ise, insan için belirlenen amaç veya ideal niteliklerin, eğitim sonunda gerçekleşip gerçekleşmediğini ölçmek son derece zor bir iştir. Bunun sebebi, bu niteliklerin ne kadarının gerçekleşmesinin normal sayılacağı anlayışının farklılığı, insan niteliklerini ölçme araçlarının çok net sonuçlar verecek yapıda olmayışı ve esas işlem gören psikolojik ham maddelerin bir maden veya ağaçta olduğu gibi birbirine çok benzememesidir. Bu yüzden bir eğitim programının, bunun içinden geçen insanı ne derecede istenen niteliklere sahip kıldığı hususunda bazan birbirine çok uzak kanaatler ortaya konulmaktadır. İşin kötüsü bu belirsizliğin eğitim sonunda bir ölçme ve değerlendirmenin gereksizliği düşüncesine götürmesi ve bazan işleyişte hedefleri gerçekleştirilmesi beklenen program ve düzenlemeler ile bu hedeflerin birbirinden kopuk hale gelmesidir.

Din, insanın önemli ihtiyaçlarından biridir. Dinin öğretilmesi veya insandaki dinî eğilimin karşılanması, geliştirilmesi hususunda farklı uygulama ve anlayışlar var. İlâhiyat Fakültelerinin ilmi kafayla düzenlenmiş bir kurum olmaları yüzünden başarı düzeylerinin yüksek olması beklenir.

İlâhiyat Fakültelerinin dinî ihtiyacın normal ve sağlıklı bir şekilde giderilmiş olmasını ifade eden hangi amaçları gerçekleştirmesi beklenmektedir?

Bu genel amaçlar iki maddede toplanabilir :

1) İslâm Dini'nin sağlam kaynaklara göre anlaşılması ve işlenmesi için akademik çalışma yapmak,

2) Öğrencilerine İslâm Dini'ni doğru olarak öğretmek ve onlara dini en iyi şekilde yaşamalarını, anlatmalarını sağlayacak bir öğretici formasyonu kazandırmak.

Meseleye öğrenciye kazandırılacak hedef özellikler açısından bakıldığında, Bloom'un tasnifine uyarak öğrencilerin şu üç ana hedef grubu içinde değerlendirilme-si yapılabilir :

1) Öğrenciler kişilik gelişimi ve yapacakları görev için gerekli bilgileri öğrenmişler midir? Şahsî ve meslek hayatlarındaki problemleri çözecek ve bilim üretecek bir akılyürütme gücü kazanmışlar mıdır? (Zihinsel hedefler)

2) Öğrenciler kendileri dışındaki konulara (tabiat, insanlar, üstün değerler, din) karşı daha duyarlı hale gelmişler midir? Onlarda müsbet tutum, değer ve tepkiler (sanat, ahlâk, ilim, din) gelişmiş midir? Mâkul bir dünya görüşü kazanabilmişler midir? Belki din eğitimi bakımından önemlisi ahlâkî bakımdan örnek kişilik özellikleri taşır hale gelmişler midir? (Duygusal hedefler)

3) Nihayet yapacakları din hizmeti ve öğretimi için yeterli meslekî beceriye sahip olmuşlar mıdır?

İlâhiyat programının ve mevcut öğretim işleyişinin bu özellikleri ne ölçüde kazandırdığı hususu, bu durumu ölçmeye yarayacak standart araçlar düzenleninceye kadar, gerçekten buna bakanların zihniyetine, bilimsel seviyelerine ve hedef anlayışlarına göre değişen spekülasyonlara elverişli bir konu olmaya devam edecektir. Ancak böyle bir ölçme aracının düzenlenmesinde çeşitli bakış açılarından yapılan değerlendirmelerin dikkate alınması kaçınılmazdır. Bu yazıda İzmir İlâhiyat Fakültesi'nde programın ve eğitimin diğer unsurlarının (alt yapı, öğretim elemanı, müfredat gibi) hedefleri ne derecede gerçekleştirdiği konusundaki öğrenci görüşleri tesbit, tasvir ve tasnif edilmeye çalışılmıştır.

Ortaya çıkan kanaatler, çalışmanın İzmir İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile sınırlı olması bakımından genel değil, izafi bir mahiyet taşır; yapılacak bir program geliştirme çalışmasına bir açıdan aydınlık sunabilir veya programın işleyişindeki bazı aksamalara işaret edebilir. Ayrıca öğrencinin programı algılama biçiminin bazı özelliklerini göstermesi bakımından da önem arzeder.

Araştırma konusunu tekrar ifade edecek olursak : "İzmir İlahiyat Fakültesi öğrencileri dört veya beş senelik öğretim süreci içinde nasıl bir değişime uğruyor? Bir bakıma Fakültenin, öğrencilerde zihinsel, duygusal ve psikomotor hedefleri ne ölçüde hayata geçirdiği hakkında öğrenciler neler düşünüyorlar?"

Bu konuda bir araştırmanın dışında, daha önce yapılmış bir çalışma yoktur. Doç.Dr.Erdoğan Fırat'ın Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin tahsil hayatlarında problem olarak gördükleri konulara dair fikirlerini araştırdığı yazısında konumuzu ilgilendiren malzeme ve değerlendirmeler bulunmaktadır.1

DEÜ.İlahiyat Fakültesi Programı, Öğrencisi ve Bazı Tahminler:

İlahiyat öğrencisinin bu öğrenim süreci içinde nasıl bir değişme gösterdiği ortaya konulmadan önce en azından iki konuda, program ve öğrenci hakkında bir ön bilgi verme gereği vardır. Başka bir ifade ile hangi yaş dönemindeki öğrenci, nasıl bir programa tabi tutulmaktadır?

Program : 25 kredi/saat Arapça, 5 kredi/saat Kur'an-ı Kerim ve 2 kredi/saat İslâm Dini ve Esasları okutulan bir yıl süreli Hazırlık eğitiminden sonra başlayan sekiz yarıyıllık İlahiyat Fakültesi'nde amaçlar, üç bölüm içinde 124 kredi/saatlik 20 çeşit zorunlu ders okutularak gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Buna öğrencinin öğrenimi süresince içinden 36 kredi/saat alarak kendini ilgisi yönünde geliştirebileceği 30 çeşit seçimlik ders eklenmiştir. Fakültenin din bilgisi öğretmeni yetiştirme hedefinin gerçekleşmesi için öğrenciler 21 kredi/saatlik pedagojik formas-yon dersi ile bir yarıyıl süreli öğretmenlik uygulamasına tabi tutulmaktadır. Ayrıca her öğrencinin bir konuda ilmî usûl ve tekniklere göre bir yazılı çalışma yapması istenmektedir. Böylece İlahiyat Fakültesi öğrencisi sekiz yarıyıllık tahsil süresi içinde (14 kredi/saatlik ortak zorunlu dersler dahil) toplam 201 kredi/saatlik bir öğretimden geçmektedir.

Görüldüğü üzere programda Temel İslâm Bilimleri en büyük dilimi oluştur-maktadır. Felsefe ve Din Bilimlerinin oranı buna göre yarıdan az, İslâm Tarihi ve Sanatları ise bunun beşte biri kadardır. Yaklaşık yüzde 18 oranındaki seçimlik derslerle öğrencinin ilgi duyduğu alanda kendini

yetiştirmesi için önemli bir imkâna sahip olduğu söylenebilir. Zorunlu dersler ile seçimlik derslerin program içindeki oranı yaklaşık yüzde 62'dir. Öğretmenlik formasyonu ile ilgili derslere yüzde 10 civarında yer ayrılmıştır. Haftalık ders saati itibariyle diploma çalışması ve öğretmenlik uygulaması gibi teorik olmayan eğitim faaliyetinin programın genel yapısı içindeki yeri yüzde 3 civarındadır. Bazı derslerin içinde zaman zaman yapılan uygulama kabilinden çalışmaları bir yana bırakırsak ilâhiyat programının teorik bir özellik taşıdığını görüyoruz.

Öğrenci : İlâhiyat öğrencisinin Fakülte eğitiminden 18-25 yaşlar arasında geçtiği kabul edilebilir. Bu yaşlar psikolojik gelişim bakımından ergenliğin son dönemi (gençlik) ile yetişkinliğin ilk dönemini içine almaktadır. Ortaöğretimden gelen bu öğrencilerin zihni bakımdan bu daha önceki dönemde soyut işlemler yapabilecek hale gelmiş olmaları beklenir. Bilginin doğruluğunun araştırılması (şüphe, tenkit), tümevarım ve tümdengelim, analiz, sentez gibi işlemler kullanılarak bilgi edinilmesi; otorite ve peşin fikirlerin etkisinden kurtulma, daha esnek ve kapsamlı düşünme bu rasyonel düşüncenin bazı özelliklerini oluşturur. Bu seviyede mantık prensipleri gelişmiştir ve duyguların düşüncüyü bozacak şekilde etkisi kısmen önlenmiştir.

Ahlâkî bakımdan insanların bazı basamaklardan geçtiği kabul edilir. Piaget bu süreci zihinsel gelişmeye uygun olarak otoriteye dayanan pasif, değişmez bir ahlâk anlayışından karşılıklı anlaşmanın esas olduğu otonomi ahlâkına bir geçiş olarak görür. Bu bir bakıma ahlâk anlayışında başkalarının değil, kendi iradesinin işler ve geçerli hal alması demektir. Kohlberg'e göre de ahlâkî davranış ceza, pratik fayda, başkalarını memnun etme, kanuna saygı, sosyal sözleşme ve evrensel değerlere göre şekil alan bir gelişme gösterir.² Ahlâk olgunluğunu gösteren özellikler şöyle sıralanabilir : İyi-kötü hakkında bir karara varmış olma, bu değerleri hayata uygulama, bunları korku veya fayda sebebiyle değil, doğru olduğuna inandığı için (vicdanının sesine uyarak) yapmak, kendini başkalarının yerine koyabilmek, kendini eleştirebilmek, başkalarına anlayış gösterebilmek.⁷

İlâhiyat öğrencisinin bilhassa ahlâkî ve manevî bakımdan gelişmiş olması beklenir. Buraya gelmeden soyut düşünceye paralel olarak dinde geleneksel anlayıştan çıkmış, dini bilincindeki uyanmanın ışığı altında bilgi ve inançları gözden geçirip ayıklamış ve bu hususta bir kararlılık kazanmış olması gerekir. ⁴ Ancak gerek İmam-Hatip Liselerinin, gerekse Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin böyle bir uyanmayı takviye edecek şekilde çalışmadığı ve Fakülteye gelen öğrencilerin genellikle rasyonel bir din anlayışına sahip olmadığı görülmektedir.

Tahminler :

Kafasında kısmen istikrar bulmuş bir halk dini özelliklerini taşıyarak gelen öğrenci, dinin ilmi olarak ele alındığı bir programdan geçtikten sonra nasıl bir değişikliğe uğradığını düşünmektedir?

Nasıl bir değişikliğe uğradığı hakkındaki kanaat; öğrencinin geldiğinde sahip bulunduğu inançlarına olan bağlılığının şiddetine, değişmeyi kısmen yavaşlatan çevre ve gruplarla ilişkilerinin bulunup bulunmamasına, ilâhiyat fakültesinde istek ve ihtiyaçlarının tatmin olduğu duygusu içinde olup olmamasına göre değişiklik arzedecektir.

Buna göre :

1) Öğrencilerin hemen hepsinin dinin ayrıntılı ve akli bir yaklaşımla ele alınışı karşısında az çok zihni bir karışıklığa düştüğü ve rahatsız olduğu söylenebilir. Bütün öğrenciler için bu öğretimin dini daha gerçek manada tanımaya ve batıl inançlardan kurtulmaya yaradığı şüphesizdir. Ancak ilmi olarak ele alınmanın, dinin kutsiyetine zarar verdiği, şüphe ve tereddütlere yol açtığı yolundaki şikâyetlere hala rastlamak da mümkündür.

2) Fakültenin duygusal nitelikleri geliştirme bakımından zayıf bulunacağı yaygın olarak dile getirilebilir. İnsanın ruhen gelişmesinde teorik bilgilendirmeye her ne kadar ihtiyaç varsa veya duygusal gelişmenin bir bakıma zihinsel gelişmeyle paralel yürüdüğü düşünülse de, duygusal özelliklerin gelişmesi büyük ölçüde, kurumun, içinde üyelerin ekonomik ve psikolojik ihtiyaçlarının giderildiği ve küçüklerin büyükleri samimi ve yakın birer örnek ve rehber olarak gördüğü sıcak bir eğitim ortamı haline getirilmiş olmasına bağlıdır.

Hocalarının ders vermek ve bilgi üretmek gibi işleri içinde böyle bir ortamın oluşmasına katkıda bulunacağı bir zaman ayırması zordur. Ayrıca ilmi faaliyette, yapısı icabı rasyonel yaklaşım gerekli olduğundan, duygusallığın önemli ölçüde geri plana itildiği söylenebilir. Nihayet öğretimin sınav, not, devam gibi bazı işlemleri, genelde teorik ve hoca merkezli eğitim, öğrenci ile hoca arasında resmî bir mesafe doğmasına sebep olabilmektedir. Bu şartlarda öğrencinin bilhassa duyarlık bakımından değişmesi için lâzım olan sevgi ve sıcaklık ortamının oluşması zorlaşmak-tadır. Yine de öğrencilerin diğer insanlara ve üstün değerlere karşı duyarlıklarında bir yükselme olduğu, görgüsünün arttığı, vicdanının geliştiği, tepkilerinde daha esnek ve mâkul hale geldiği söylenebilir.

3) Din hizmeti görevinde değilse bile din dersi öğretmenliği bakımından yeterli bilgi ve beceriyi kazanmış oldukları kanaatini besledikleri söylenebilir. Ancak bu seviyenin hem halka, hem de öğrenci ve aydın kesime hitabetmede tam bir yeterlik duygusu verecek seviyede olmayacağı da muhakkaktır. Din öğretimi sunulacak kesimlerin yapı ve taleplerinin

farklılığı, dinî bilgilerin ve kaynakların çok ve çeşitli oluşu, bu hususta yeterlik ve beceri kazanmayı zor hale getirmektedir. Dinî forma-yonda ideal durumun ve gerekli özelliklerin neler olduğu hususunda geleneksel ve modern açıdan farklı beklentiler sergilenmesinin de öğrencinin vardığı seviye ile ilgili bir değerlendirme yapmada zorlanmasına yol açacaktır.

Metodoloji :

Öğrencilerin mezun olma arefesinde, geçirdikleri öğrenim hayatlarını nasıl bir değerlendirmeye tâbî tuttukları, içinden geçtikleri program ve eğitim-öğretim durumları hakkında neler düşündükleri 1994, 1995 ve daha çok 1996 senelerinde kendilerinden yazılı olarak alınan bilgilere dayanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca 1995 bahar yarıyılı sonunda Hazırlık ve son sınıfta uygulanan bir anketle, son sınıf öğrencilerinin bazı tutumlarında ve kişilik özelliklerinde İlâhiyat öğrenimi sırasında meydana gelen değişmelerin derecesi belirlenmek istenmiştir.5 Elde edilen bu malzeme zihinsel, duygusal ve psikomotor hedefler açısından tasnif edilerek değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

I- ZİHİNSEL HEDEFLER BAKIMINDAN FAKÜLTE EĞİTİMİNİN BAŞARI DURUMU :

Bu konu dinle ilgili yeterli bilgi ve düşünme işlemlerini kazanıp kazanmadıkları hakkındaki görüşler ortaya konularak ele alınabilir :

a) Öğrencilerin çoğu, din hakkında azımsanmayacak ölçüde bilgi elde ettiklerini kabul ediyor. Bu bilgiler, bir çoğunun belirttiği üzere, onların slogan ve ütopya halindeki din anlayışından, hurafelerden, taklitçilikten ve marjinal, abartılı, yanlış bilgilerden kurtulmalarını; din hakkında doğru bilgi kaynaklarına ulaşmalarını sağlamıştır.

- "İmam-Hatip Lisesinde okuduğum yıllarda çok muhafazakâr, entegrist bir kişiliğimle beraber ilim adına öğrendiğim hususların gayet basit, sloganik ve efsanevî olduğunu fakülteye geldikten bir süre sonra öğrenmeye başladım. Tedrici olarak rasyonel bir sürece girdim, sloganik ve ütöpik İslâm'ı ciddî şekilde sorgulamaya başladım " (96/1).

- "Lise yıllarındaki yetişme tarzımız...hayata intibakımızı zorlaştırıyordu. Dini zorluk olarak tanıdık. Ne kadar yasaklarla etrafımızı çevirirsek, dinî konularda ne kadar kendimizi zora koşarsak o derece sevap alacağımızı düşünüyorduk. Fakültede ise dinin insan intibakını sağlamak, problemlerimizi halletmek ve kolaylık olduğunu öğrendik. Fakültede aldığımız ilim ve usûl sayesinde kafamızdaki dinin

mantığı değişti ve bu usûl çerçevesinde problemleri çözmeye başladık " (96/89).

- "Düşünüyorum da -tabii diğer ilâhiyatları kıyaslayamam ama- iyi ki burayı seçmişim. Beş yıl boyunca bu fakülte bana çok şey kazandırdı. Özellikle sahip olduğun radikal ve marjinal fikirlerimin belli bir ölçüde törpülenmesini sağladı " (96/82).

Bununla beraber bir eğitim programının öğrenciyi bir "âlim" haline getirmesinin mümkün olmadığı, ancak bilgiye ulaşmayı sağlayacak bir "anahtar" kazandı-racağı, bilgiyi artırmanın biraz da kişinin kendi gayretine bağlı olduğu da anlaşılmuş görünüyor :

- "İlimlerin bir anahtarı mesabesinde olan ilmi aldık, gerisi kişinin kendi eksikliğini anlamasına, kendini yetiştirmesine bağlıdır " (96/59).

- "... geldiğimde burada Kur'an'ı su gibi tercüme edeceğimi, Hadis, Tefsir hakkında en üst seviyede bilgi sahibi olacağımı zannedirdim. Gün geçtikçe Fakülte'nin bunu veremeyeceğini anladım"- (96/11).

- "...Fakülte'den (fazla) bir beklentim yok... Sadece bilgi adresini göstermektedir . Kendini yetiştirmek kişinin kendi gayretine (bağlıdır) " (96/13).

Bazı öğrencilerin burada öğrendikleri kadarıyla bilgilerinin görev yaparken yeterli olup olmayacağı hakkında endişe duymaları, üzerinde durulacak önemli bir konudur. Bir öğrencinin öğretmenlik uygulaması sırasında edindiği kanaate göre, verilen bilgiler toplumun çok gerisinde. Bir başkası toplumda kendisine gerekli olan bilgiyi almadığı inancını taşıyor. Yine bazısının belirttiği üzere burada farklı düşüncelerin çok az olduğu içe kapanık bir ortamda bulunduğu için ne halkın ne de okumuşların istediği gibi bir ilâhiyatçı olunabilmektedir (96/23). Öğrencilerin bu farklı talepleri karşılamak bakımından kendilerini yeterli görmekten dolayı tedirginlik duymalarını tabii saymalıdır. Gerçekten kendi içinde çeşitli nüansları bulunan bu geleneksel ve modern taleplere bir lisans eğitimi içinde cevap verecek bir durum meydana getirmek mümkün değildir.

- "(Dışardan gelen bir hoca, sorularına öğrencilerin saçma sapan cevap vermeleri üzerine şöyle demiş :) Eğer böyle din savunulacaksa, sakın hiç bir yerde dini savunmaya kalkmayın" (96/95).

- "(Stajda) Bizim gördüğümüz veyahut bize verilmek istenen şeylerin toplumun çok gerisinde olduğunu anladım " (96/18).

- "...dışarıda, toplumda bana gerekli olan bilgiyi almadığım inancındayım " (96/20)..

- "Bazan bir ümit, bazan hayal kırıklığı. Peki bunda ilâhiyatların durumu nedir. İlâhiyatçılara büyük görev düşüyor ama gördüğüm kadarıyla... halen

nakillerle meşgul, yeni fikirler üretmiyor. Birkaç müstesna tabii ki var " (96/68).

- "Bilgi artışı olduğunu söyleyebilirim. Fakat bu bilgiyi değerlendirme, yaşanan hayata aktarma konusunda meydana gelen değişmelerin fakülte hocalarımızın arzu ettiği yönde olduğunu söyleyemem. Fakültede problemlere yaklaşım meselesinde bir çok hocadan farklı bir yapıya sahip olduğumu sanıyorum. Zira burada verilen eğitim, problemleri maalesef çözmiyor, aksine artırıyor. Öğrencilere belli bir değerlendirme kabiliyeti kazandırılmadan birbiriyle çatışan bir çok bilginin verilmesi, ister istemez onların zihnini karıştırmakta, tutarlı bir sisteme sahip olmayı engellemektedir. Hatta maalesef bir çok hocamızın da kendi içinde bir tutarlılığa sahip olmadığını görmekteyim " (96/73).

- "Halkia aramızda uçurum meydana geldi. Halkın seviyesine inemiyoruz, halk bizim dediğimizi anlamıyor " (96/89).

- "Şunu söyleyebilirim ki, ilmî olmaktan, çağdaş olmaktan ve ileri olmaktan okulumuzun uzak olduğu bir gerçek " (96/71).

- "Fakültede her istediğini bulamaması dışarıdan takviye bilgiler almaya itiyor " (96/64).

- "Hocalarımızın bir kısmı Arapderesi'nden başka bir yere çıkmadığından kendilerini yeniliklere açabilecek bir ortam kuramıyorlar " (95/10).

- "Staj esnasında öğrencilerin arka arkaya ilginç sorularına muhatap olunca halk ile ne kadar kopuk yaşadığımızı anladım... Bir başka dersde Kur'an'ı abdestsiz okuyabileceklerini söyledim... Olay Müftülüğe intikal etmiş. Karşlarına vardığımda elime arapça bir metin tutturdular. Sağa sola çevirip okuyamadığımı söyleyince, kızgın bir eda ile 'daha arapça bir metni okumaktan acizsin, nasıl oluyor da Kur'an'ın abdestsiz ele alınabileceğine dair fetvalar verip dini ifsat ediyorsun' (demişler) " (95/31).

- "Eksiklikler toplum içinde belli olur. Bizim böyle bir imkânımız olmuyor " (95/9).

- "Velhasıl bizim öğrendiğimiz kitabî bilgiler, duygusal ağırlıklı şifahî bilgiler yanında halk için bir şey ifade etmiyor " (95/9).

b) Görülen tahsilin öğrencide bir bilgi birikimi sağlaması yanında dinî alandaki problemleri sezme, anlama; bunlara kaynaklarına giderek ve dinin genel prensipleri ile içinde bulunulan şartları dikkate alarak hal tarzı bulma yeteneğini geliştirmesi de beklenir. Ancak böyle bir gelişmenin önündeki önemli bir engel, öğrencinin geleneksel çevrede din hakkında kalıplanmış

bir paradigma ile Fakülteye geliyor ve bazılarının hala böyle bir çevrenin etkisinde kalıyor oluşudur.

Öğrencilerin çoğunun -biraz gecikmiş olarak- dinî malzemeye rasyonel olarak fakülte öğrenimi sırasında bakmaya başladığı görülüyor. Anlaşıldığına göre, gelmeden önce sahip olunan din daha çok duygusal olarak bağlanılan bir konudur. Bu yüzden fakültede dinin hamasî üslûpla değil, ilmî olarak ele alınışı birçok öğrencide İslâm Dini'nin yüceliğinin burada niçin gereği gibi vurgulanmadığı şeklinde bir şaşkınlığa yol açmıştır.

Bir çok öğrenci ilişkide olduğu aile, grup, cemaat ve halk ile önündeki bu yeni anlayışın ters yöndeki çekim alanı içinde, gergin bir psikolojik gelişim bölgesinde olmanın tedirginliğini duyuyor. Bazı öğrenciler bu durumu maneviyat bakımından bir gerileme olarak görüyor. Bazıları din büyüklerinin üstün özelliklerine önem verilmeyişi rahatsız edici ve saygısızlık olarak değerlendiriyor. Bunlara rağmen yine de Fakültenin çok şey kazandırdığı, dini doğru olarak anlama, genel olarak akıl yürütme ve problem çözme bakımından gelişmeyi, olaylara daha geniş açıdan, çok yönlü, akılcı ve esnek bakmayı sağladığı hususunda, bazı istisnalar dışında, fikir birliği olduğu görülüyor. Bazı yaygın inançlar hakkındaki fikirlerinin ilâhiyat fakültesinde zayıfladığını ve son sınıfa doğru bakış açısında daha da gelişme meydana geldiğini aşağıdaki cevaplarda görmek mümkündür :

"Kadınların eğitim görmelerinin gerekli olduğuna inanıyorum."

Son sınıf yüzde 94.73 oranında evet, Hazırlık 93.93 oranında evet

"İlâhiyat Fakültesinde kız öğrencilerin okumasını uygun bulmuyorum."

Son sınıf yüzde 85.52 oranında hayır, Hazırlık 87.87 oranında hayır

"Kadınların erkeklere göre eksik yaratıldıklarına inanıyorum."

Son sınıf yüzde 81.57 oranında hayır, Hazırlık 76.76 oranında hayır

"Başkuş ötmesinin uğursuzluk getireceğine inanıyorum."

Son sınıf yüzde 97.36 oranında hayır, Hazırlık 93.93 oranında hayır

"Ev, at ve kadında uğursuzluk olabileceğine inanıyorum."

Son sınıf yüzde 100 oranında hayır, Hazırlık 92.92 oranında hayır

"Eski ulemamızın eserlerinde bugünkü problemlerin hepsini çözecek bilgiler olduğuna inanıyorum."

Son sınıf yüzde 93.73 oranında hayır, Hazırlık 63.63 oranında hayır

"Kütüb-i sitte'de uydurma hadis olmadığına inanıyorum."

Son sınıf yüzde 68.42 oranında hayır, Hazırlık 61.61 oranında evet.

Kurtuluş için bir mezhepte olmanın gerekli olup olmadığı sorusuna Hazırlık öğrencilerinin yüzde 64.64 oranında evet, son sınıf öğrencilerinin 68.42 oranında hayır cevabı vermelerini, ilâhiyat tahsilinin öğrencilerde olayları daha geniş açıdan değerlendirme bakımından bir gelişmeye yol açtığı şeklinde değerlendirmek müm-kündür.

- "Gelenekçilikten gelen ilâhiyat talebesine, geleneğe tamamen zıt tavırlarla yaklaşmak, öğrenci-hoca ilişkisini olumsuz yönde etkiliyor. Modernliğin ne olması, gelenekçiliğin ne olmaması gerektiği iyice anlatılmadığı için, modernistten ziyade modernci insanlar yetişebiliyor. İlgimi çeken bir nokta da hocalarımızın öğrencilere ısrarla cemaatlerin menfî yönlerini anlatma gayretleridir. Bir cemaate mensup olmanın aklını, ruhunu, fikrini satmak anlamına geldiğini ifade etmeleri çok yersiz. Hiç bir alternatif sunmadan tenkide girişmek akademisyen vasıflı kimselere pek yakışmıyor " (96/79).

- "İHL'de öğrendiği bilgilerin çoğunun aklî yönden incelenmesi nedeniyle, bildiğini zannettiği şeyleri bilmediğini öğreniyor. Hadiselere duygusal yönden bakma yerine aklî olarak bakmaya başlıyor. Bir çok defa da yanlış olduğunu bildiği konuların doğrusunun ne olduğunu bilemiyor. Her şeye şüphe ile bakmaya başlıyor " (96/64).

- "...son zamanlarda hocaların tutum ve önemsemezliği (sebebiyle) hadis, peygamber ve diğer konularda tutumum değişti. Bu durum daha çok, kişiyi şüpheye götürmeyi amaçlıyor. İyi yönü olduğu kadar, zararlı yönleri de yok değil " (96/7).

- "Fakülte hayatımda çok ciddi olarak ilmî olmak adına maneviyatın hafife alındığına şahit olduk. Biz İlâhiyat Fakültesine mi geldik, felsefe fakültesine mi geldik, fazla anlayamadık. Kelâm dersi aldık,... şüphelerle dolduk. Seçmeli problem dersleri seçtik. Problem çözmek yerine problemlerle dolduk. Hadis derslerinde hocalarımız sağolsun bir tane bile sahih hadis göremedik. " (96/33).

- "İlâhiyat Fakültesinde okuyan öğrencilere dışarıdan birtakım fikirler fazlaca etkili olmaktadır. Nedendir anlayamadığım şey, talebelerin hocalarından daha fazla dışarıdaki birtakım insanlara değer vermesi ve onun kafa yapısına göre hareket etmesidir " (96/35).

- "İlâhiyat tahsili din konusunda düşünmeyi sağlarken belirli kalıplara sıkışıp kalmayı engelliyor. Fakat şu da bir gerçek ki, bu tahsil sayesinde toplumda İslâm diye tanıtılan çoğu hurafelere bulanmış âdetleri tanıyor... hemen müdahale işine gidiyor.. ters tepkiler alıyoruz " (95/9).

- "Beş yıl zarfında bir değişimin olduğu muhakkak. Ancak şunu itiraf etmeliyim ki, her zaman olumlu olduğunu düşünmedim. Özellikle ilk

senelerde, hem okul çevresine, hem de kendi içimde ciddi bir karşı koyuş içerisindeydim. Bunun sebebini daha sonraki zamanlarda süregelen düşünce şeklinin değişmeye karşı bir direnişi olarak yorumladım " (96/66).

- "İlahiyatçı ruhu kazandırılmıyor. Hizmetin kutsiliği verilmiyor. Tam aksine gelir gelmez öğrenciye ters düşen fikirlerle işe başlanıyor. Böyle olunca da değer yargıları değişiyor. Daha birinci sınıfta neyin ne olduğunu bilmeden tartışma ortamına giriliyor " (96/48).

- "Akıl yürütmede neden, niçin, nasıl soruları hakim. Mantıkî işleme tabî tutuluyor. Ama çelişkiler çok fazla. Neyin doğru, neyin yanlış olduğu net olarak ortaya konamıyor. Kelâm dersi sizi çıkmaza sokuyor. Hadislere bakış açısı değişiyor " (96/68).

- "Geldiğimiz okullarda daha çok gelenekçi bir din eğitimi aldık. Buraya gelince bir çatışma oldu. Bunu izale ederken hocalarımız birden, alay edercisine değil de tedricen ve öğrenciye yakınlaşarak yeni ve doğru bilgileri aktarması..." (96/85).

- "İmam-Hatip Liselerinde tek yönlü ve sadece tek doğru varmış gibi veriliyordu. Burada o konuda aslında daha değişik ve aksine bilgilerin de olduğu ortaya çıktı. Her şeye rağmen iyi de oldu. Sorunu tek yönlü değil, çok yönlü değerlendirmesini öğrendim " (96/91).

- "Okulumuzdan aldığım en önemli şey İslâm mantığı oldu. İslâm'a bakış tarzım değişti. Mantıklı ve mâkul cevaplar verir oldum" (96/14).

- "Olaylara daha akılcı bir zihniyetle bakmayı öğrendim. Şüphe etmeyi, şüphe ettiğim şeyi düşünmeyi, araştırmayı, değerlendirmeyi öğrendim. Problemlere daha akılcı bir çözüm üretmeyi öğrendim. İnsanlara, değişik düşüncelere önyargılı bakmamayı, onlardan bir şeyler alabilmenin ve onlara bir şeyler verebilmenin yöntemini öğrendim " (96/20)

- "İsrailiyat'lar benim için çok gerçek bir bilgiydi. Fakat şu an elime bir kitap aldığım zaman onu ne şekilde değerlendireceğimi daha iyi biliyorum " (96/24).

- "Gelmeden önce fanatik birtakım düşüncelere sahiptim. (Fakülte) Bunlardan uzaklaşarak benim daha esnek düşünmemi sağladı. Neticede kendime güven kazandım. Kendi başıma bir şeyler yapmayı ve ayakta durabilmeyi öğrendim " (96/25).

- "İslâm Dini'ni doğuşundan günümüze kadar insanlar(ın) nasıl anla(dığını), bu anlayışlarının temelinde yatan sebepleri, ona etki eden etkenleri, coğrafi sebepleri vb. görerek gelecekte nasıl bir din anlayışı oluştura(bileceğim) ve dini doğru anlayıp uygula(yabileceğim) konusunda gelişmeler kaydediyorum " (96 /35).

- "Sorunları çok kapsamlı, bütünsel olarak ele alıyorum. Hatta samimiyetle diyebilirim ki, hocaların çoğundan daha fazla akıl yürütüyor, düşünüyor, metod geliştiriyor ve çoğu sorunu çözüyorum " (96/55).

- "Alacağım derslerin çoğundan habersiz bir şekilde geldim. Hayal ettiğim, yani kendi zihnimde tahmin ettiğim eğitim değildi bu. Bu sebepten dolayı intibak konusunda ilk zamanlarda biraz zorlandım. İlk zamanlarda her şeyi öğrenip hallederek okulu bitireceğimi zannediyordum. Fakat bunun tam tersi oldu. Kafamdaki sorulara bir başkası, daha bir başkası eklendi. Problemler gittikçe çoğaldı. Yani bir bakıma görüş ufukum açıldı. Bu meselelerin beş yıl içinde halledilebileceğine imkân olmadığını anladım. İlâhiyatın asıl amacının problem çözmek değil, bu problemlerin nasıl çözüleceğini öğretmek olduğunu anladım " (96/56).

- "İlâhiyat fakültesi zihni yönden bende devrim gibi oldu, desem yeridir " (96/93).

- "Geldiğimde ... bütün problemler halledilmiş olduğunu, bize düşenin sadece bilgilerin hazır olarak öğrenilmesi gerektiğini sanıyordum. Şimdi ise tam tersine bütün konuların başlı başına bir problem olduğunu, halledilmesi için çok çaba gerektiğini... Dar bir bakış açısıyla problemleri görme yerine olaylara daha geniş perspektiften bakılması gerektiğini, başkalarının düşüncesine saygılı olunması gerektiğini, kafaların belirli bir düşünceye emanete bırakılmaması gerektiğini düşünüyorum. " (96/90).

*

Öğrenciler daha iyi bir eğitim veya ilâhiyat eğitiminin amaçlarını daha iyi gerçekleştirmesini sağlamak için ders programı, ders müfredatı ve eğitim metodu ile ilgili olarak bazı teklif ve görüşler belirtmişlerdir.

- Program : Yapılan anketin sonucuna göre hem son sınıflar (yüzde 67.10), hem de hazırlık sınıfları (yüzde 53.53) İlâhiyat programının hayattan kopuk olduğuna inanıyor ve ilâhiyatçı formasyonu kazanılmasında, bugün bu kurumlarda uygulanan programın yapısında bazı derslerin azaltılması, bazılarının artırılması ve yarıyıllara dağıtılmasında değişiklikler yapılmasının faydalı olacağını düşünüyorlar.

- "3. ve 4. sınıfta felsefi dersler ağırlıklı olduğundan ve bize gerçek hayatta meslek dersleri daha fazla lâzım olduğundan bir problem çıkıyor. Halkın sorduğu sorular felsefi değil..." (95/32).

- "Ders programının da amaçlara uygun hazırlandığını zannetmiyorum. Çün-kü...ilâhiyat fakültesi din adamı, din eğitimcisi yetiştirmeyi hedeflemiştir " (95/36).

Üzerinde çok durulan bir konu, islâm kaynaklarının dili olması bakımından Arapçanın öğrenim süresi içinde zorunlu ders olarak okutulması yönünde bir değişikliğin yapılmasıdır. Hazırlık sınıfında yoğun olarak okutulmasından doğan psikolojik gerginlik ve zorlanmanın da etkisiyle öğrenciler lisans öğrenimlerinde, son iki senede seçimlik olan bu dersi almak istemiyorlar ve onlara göre, lisans dönemi, hazırlıkta büyük sıkıntılara katlanılarak varılan dil seviyesinin gittikçe kaybedilmesine, unutulmasına yarayan bir dönem olmaktadır. Bu sebeple öğrenciler öğretmenlik uygulamasında Arapça ve buna dayalı dersleri vermekten çekindikleri için İmam-Hatip Liselerine gitmek istemiyorlar. Hem hazırlık öğretiminde alınacak psiko-pedagojik tedbirlerle öğrencilerde Arapçaya karşı bir motivasyon meydana getirilmesi, hem de daha sonra bu dersi almanın öğrencinin isteğine bırakılmaması gerekir.

Öğrencilerin üzerinde durduğu bir diğer problem; programda ders çeşidinin çokluğu sebebiyle -özellikle temel islâm bilimlerinde- yeterince bilgilenmenin gerçekleşmediğidir. Onlara göre felsefe dersleri gereğinden çok, temel İslâm bilimleri ise azdır. Bu durumun üçüncü sınıftan itibaren öğrencilerin bölümlere ayrılması veya temel din bilimine, saatleri artırılarak üç ve dördüncü sınıfta da yer verilmesi ile giderilmesi mümkündür.

"Bu programla dört yılda hakiki bir ilâhiyatçı yetişemez. Hocalar islâmî ilimlerin hepsinden haberdar olalım istiyor, hiç biri olmuyor. Bu şuna benziyor. Biri ağaçtan beş elma atıyor, hepsini tutalım derken hiç biri tutulmuyor " (94/1 (1).

"Felsefe derslerine verilen önem meslek derslerine verilmiyor. Klasik din anlayışı aşılmaya çalışılıyor. Klasığı eleştiren oldukça fazla, fakat klasığı bilerek asra yönelmek şeklinde olması daha iyi..." (94/5 (60).

"Meslek derslerinin felsefeye oranlanması yapılıncaya kadar komik bir durum ortaya çıkıyor. Bunun yıllara dağılışıyla da 3. ve 4. sınıflarda artık sanki felsefe eğitimi yapan bir fakülte..." (95/33).

"Ders programı bir mantığa göre şekillenmeli. Yani niye Tefsir ilk iki sınıf-ta, felsefe son sınıflarda veya Kelâm neden iki ve üçüncü sınıfta..." (95/38)

"Tefsir, Hadis, Arapça gibi dersler her dönemde okutulmalı, zorunlu ders olarak " (95/58).

"Fakültenin temel dersleri bizce Kur'an-ı Kerim, Tefsir, Fıkıh, Kelâm olmalı. Felsefe grubu dersleri de bir ilâhiyatçı için oldukça faydalı derslerdir. Ancak mezun olduğumuzda ne görev yaptığımız okulda, ne de çevremizde bize Kant'ın Saf Aklın Tenkidi'ni veya Weber'in din-ekonomi ilişkisine dair görüşlerini sormayacaklardır " (95/53).

Ayrıca öğrencilere göre seçimlik derslerde hedeflenen fayda ortaya çıkma-maktadır. Öğrenci bu dersleri angarya kabul ediyor ve alırken zorlanmadan başaracağı bir ders olmasına dikkat ediyor. Bu konuda öğrencilerin aydınlatılması gerekir. Öğretmenlik uygulaması ve diploma çalışmasının, çoğu anlatılarak verilen derslerden farklı olarak, bilgi edinmede öğrenciyi aktif duruma getirmesi sebebiyle faydalı olduğu kabul ediliyor. Hatta her sene öğrencinin ödevler verilerek araştırmaya sevk edilmesinin ve din hizmeti ile ilgili olarak da uygulama yaptırılmasının uygun olacağını düşünenler var :

- "Zorunlu hitabet hatta diksiyon derslerinin verilmesi çok faydalı olur kanaatindeyim. " (96/80).

- "Hazırlıkta güzel bir Arapça, arkasından üç yıl sanki o Arapçayı unutturmak için (!) hazırlanmış bir program " (96/68).

- "Okullarda staj yaptırıldığı gibi diyanette de staj yaptırılması iyi olmaz mı? " (95/65).

- Müfredat : Öğrencilerin ders müfredatı ve öğretim metodu ile ilgili görüş-leri daha çok öğretim elemanlarına yönelik eleştiriler halinde ortaya konulmuştur. Onlara göre bazı ders içerikleri nazari ve günü geçmiş konular olup bunların pratik hayatta nasıl kullanılacağı meselesi üzerinde durulmamaktadır. Oysa konuların tarih ve güncel olaylarla, halkın problemleriyle ilişkilendirilmesi gerekir. Bazı derslerde öğrencilerin konuları bir çok kaynak kitaptan öğrenme zorunda bırakılması, onları kitaptan soğutuyor ve zayıf almayacak kadar bir çalışmayla yetinmesine yol açıyor. Öğretim elemanlarının kendi üzerinde çalıştıkları tez veya makaleyi ders konusu haline getirmesi ve konunun lisans üstü bir detay ile ele alınması öğrenciyi zora sokuyor. Bazı derslerde geleneğin dışına çıkılarak oryantalist anlayış ve reformist görüşler öne çıkıyor .

- "Bu teorik bilgileri çevreye nasıl yansıtmam gerektiği ve bu bilgilerin pratik hayatta nasıl kullanılabileceği konusunda pek de yararlı bir eğitimin bu okulda yapıldığına inanmıyorum " (96/9).

- "İşimize fazla yaramayan bilgiler yerine sürekli kullanabileceğimiz bilgiler verilmesi..." (96/64).

- "İslâm'da banka var mı, yok mu? Kredi nedir, faiz nedir, borsa nedir? ... Kısacası hayattan kopuk bir ders uygulaması vardır " (95/54).

- "Dışarda bize İslâm'da şu konu eskiden nasıldı, diye sorulmuyor. Günümüz şartlarında bazı konuları açıklamamız isteniyor " (95/60).

- "Hocaların dersleri nota bağımlı hale getirmeleri ve bir çok kaynaktan yararlanılması gerektiği konusunda zorlamaları, bizi kaynaklara bakmaktan soğutuyor " (96/27)

- "Hocalarımız bize bir şeyler anlatmak için özveriyle çalışıyorlar. Fakat bu sadece tez çalışmalarını anlatmaktan ibaret kalıyor " (95/34).

- "Her hocanın kendi kitabından sorumlu tutması öğrenciyi rahatsız ediyor " (95/47; benzer 52).

- "Bu size ukalâlık gelebilir ama hocalarımızın büyük çoğunluğu beni tatmin edemedi. Kendi yazdığı kitap ve makalelerin dışına çıkamayan..." (96/77).

- "Hocalar üzerinde çalıştığı konuyu âdeta zorla öğrenciye ezberletiyorlar (Bu doktora tezi, doçentlik tezi olabiliyor). Halbuki o konu tüm ders içinde sadece bir bölüm. Öğrenci hocalara karşı demokratik tepkilerini gösteremiyorlar. Çünkü kafaya takma ve not korkusu var " (96/37).

- "Fakat üzüldüğüm taraf, bazı hocalarımızın yüce Allah, Peygamber ve Kitap hakkında konuşurken aşırı denilebilecek seviyede oryantalistlerin ... etkisinde kalınmaları..." (96/53).

- "Birkısmı için İbn Teymiye, Fazlurrahman ön planda, ne derlerse doğrudur " 96/60).

- "Bir hastalık da şu ki, öğretmenler bazan bir dönemi kendi tezine ayırıyor " (95/9).

- "Bize derslerde oryantalistlerin görüşlerinin anlatılacağı o zaman dilimlerinde onun doğru olan şekli anlatılsaydı..." (95/13).

- Öğretim Yöntemi : Eğitimde, metot, konuların öğrenci tarafından istekle alınmasını, benimsenmesini, neticede onun hayatını yönetecek yetenek ve güçlerinin iyi bir şekilde gelişip şekillenmesini sağlamak üzere uygulanan her türlü yolu, yöntemi ifade eder. Şekil vermek için kullanılacak model ve bunu gerçekleştirmek üzere verilen konular (bilgi, değer) yanında, nasıl verileceği meselesi, eğitimde belki bunlardan ziyade bir öneme sahiptir. Bu tarafı dikkate alınarak eğitimin bir sanat, bir insan yetiştirme sanatı olduğu kabul edilir.

Yöntemin başarılı olmasında en önemli psikolojik temel, yeteneklerine şekil verilecek, davranışı değiştirilecek olan kimsede buna karşı bir alıcı durum, isteklilik ve ilgi meydana getirmektir. Öğrencilerin yazılarında, her akademik ve sözlü aktarma yönteminin öğrenmeye karşı olan bu isteksizlik durumunun meydana gelmesine yol açan zaaf ve sakıncaları üzerinde durulmaktadır. Öğretimin hoca merkezli olduğu ve ders nazarı mâlûmat aktarma veya konferans, bazan kitap okuma şeklinde yapıldığı için öğrencide derse karşı ilgi ve dikkat zayıflıyor. Sınav ve not zoruyla ezberlenen bilgiler çabuk unutuluyor, bir öğrencinin ifadesiyle sınavdan bir hafta sonra geçenle geçmeyen arasında bir fark kalmıyor (96/48).

- "Farklı düşünenlerin çok az olduğu bir yerde bizim yaptığımız, verilen bilgileri ezberlemek ve daha sonra onları unutmaya terketmek oluyor " (96/23).

- "Bu okulda öğretim metodu tamamen pasif metottur. Hoca anlatıyor, öğrenci dinliyor. Tabii çok azı dinliyor. Birkısmı uyuyor, birkısmı başka şeylerle uğraşılıyor " (95/67).

- "Sistem zekâyı köreltiliyor. Derslerdeki kitap ve notlar ezberlettiriliyor. Sınavda ayrıntı sorulduğu için ezberliyoruz. Bundan dolayı sınavdan sonra herşey unutuluyor " (95/60).

- "Yoklama sebebiyle hocaya saygı azalıyor. Yoklamayı psikolojik baskı aracı olarak kullananlar var " (94/9 (45)).

Öğrencilere göre genelde öğrenmeye karşı kapallılığı meydana getiren sebeplerden biri, hoca ile öğrenci arasında, bilgi akışını zorlaştıracak derecede bir mesafenin bulunmasıdır. Hocalar öğrenci içine karışmıyor, (öğrenci ifadesiyle kafayı ilme takmışlar -96/48); İlmî çalışma yapan hocalar bu çalışmalarda kayboluyor -94/9 (56), öğrenci-hoca yakınlaşmasına imkân verecek danışmanlık bir kayıt memurluğu halinde işliyor. Oysa hocalar zaman zaman kantine gelip öğrencilerle çay içip sohbet etseler, öğrenciye değer verdiklerini gösterebilirler, ders dışı diğer faaliyetler içinde (gezi, tiyatro, spor vb.) onlarla bir araya gelseler, bu uzaklık duygusunun giderilmesi mümkündür.

- "Öğrenci-hoca ilişkisi sun'i. Tepeden bakıyorlar. öğrenciye ulaşamadıkları yerde dersi silâh olarak kullanıyorlar " (94/6 (2)).

- "Hocalar genelde kendilerini ön planda tutuyorlar. bilgili olmalarına rağmen aktaramıyorlar " (94/6 (3)).

- "Hocayla talebe yakın diyalog içinde olmalı. bunu hoca sağlamalı, yoksa talebe hocaya gitmekten çekinir " (96/26).

- "(Hocalar) öğrenciyi ve onun fikirlerini dikkate almalıdırlar. Hele akademik kariyeri yükseldikçe öğrenciye tepeden bakanlar yokmu, onların biraz daha anlayışlı olmaları lâzım " (96/31).

- "Öğretim görevlileri önce talebeye kendini sevdirmesi gerekir. İlmî yönü de sevdirmeliler. Fakültede birkaç hocamız hariç, genelde ilimden soğutma politikası var " (96/7).

- "Hocalarımız devlet memuru gibi değil de bir ana, baba zihniyetiyle hareket etmeli " (95/32).

- "İdealimdeki fakülteyi okuyacak olmanın verdiği bir mutlulukla İzmir'e geldiğimde kendimi şu anda bile hatırladığımda içimin daraldığı, liseden pek farkı olmayan Hazırlık ortamında buldum " (96/52).

ÖĞRENCİLERE GÖRE İLAHİYAT FAKÜLTESİ EĞİTİMİNİN BAŞARI DURUMU

"Arapçayı öğrenmek... arzusuyla gelmiştik. Bu niyetimizden bizi soğutan, hocaların lise zihniyetiyle bize yaklaşması, korku, baskının olması... Hiç mi bir şey öğretmeyecek, zorlamayacak manasında değil. Bize arapçayı sevdirmesi, seviyeye göre muamele, devamlı moral takviyesi ve bize bir üniversiteli gibi muamele edilmesi gerekir. Lisan labaratuvarından yeterince istifade edildiği kanısında değilim... Pratikte arapçayı sevdirebiliriz." (96/59).

"...Hocalar ve öğrencilerin katılacağı günlük gezilerin yapılması, hocaların kantinde oturup öğrencilerle sohbet etmeleri..." (96/78).

"...Öğrencilerin sosyal, maddî vb. problemleri ile ilgilenecek rehberlik servisi kurulması, sosyal aktivitelerin artırılması..." (96/80).

"Öğrencilerin özel eğilimleri ve ilgileri belirlenerek hocalardan öğrenciye rehberlik yapmaları sağlanabilir" (96/10).

"En önemlisi öğrencinin hocasına, hocanın öğrenciye şartlı bakışı kaldırılmalıdır. Bana göre eğitimi baltalayan en önemli sebep de bu. Çünkü sevgiyi ortadan kaldırıyor. Sevgisiz eğitim olmaz" (96/86).

Yine öğrencilere göre dersin uygulamalı, günlük olaylarla ilişkili, soru-cevaplı, öğrenci katılımı ile tartışmalı olarak işlenmesi; tez, ödev gibi çalışmalar verilerek öğrencinin araştırmaya sevk edilmesi, eğitimin aktif hale getirilmesi takririn monotonluğunu ve sakıncalarını giderebilir.

"Her dönem için bir ödev verilebilir. Böylece öğrenci bütün islâm kaynakları ile haşır-neşir olmuş olur" (96/14).

"Hazırlıkta iken Arapçadan âdeta nefret ettim. Hocalar bizi her şeyi biliyor kabul edip eksikliklerimizin farkına varamıyorlardı" (96/28).

"(Hocalar) dersi ya çok kolaylaştırıyorlar, çalışmak bile gerekmiyor, ya da çok zorlaştırıyorlar, anlamsız yere öğrenciyi sıkıntıya sokup faydalı olacaklarını sanıyorlar" (96/3).

"Ders öğrenciye sevdirmeli, nefret ettirilmemeli. Dersin özeti belletilip kavratılmalı, verildiği kadarı istenmeli, yoğun bir kitap ve fotokopi çılgınlığının içine öğrenci itilmemeli" (96/5).

"Sınavlara dersler çoğu zaman ezberlenerek giriliyor ve bir kaç ay sonra bu bilgiler unutuluyor. Her dersten bir ödev hazırlama ve öğrencilerin derse iştirakinin sağlanması..." (96/9).

"(Hocalar) kendi çalışmalarından sorumlu (tutuyorlar). Bu çalışmalar ne diyanette, ne de bir ortaokulda, ne de lisede işe yaramazlar. Öğretmen olduğu-muzda çocuklara hocalarımızın tezlerini anlatamayız" (96/33).

-"(Hoca öğrenciye) anlayıp anlamadığı gibi konuları hiç sormuyor, duygu ve düşüncelerine önem vermiyor. Bu da talebede isyan ve öfke ortaya çıkarıyor ve daha kötüsü onu riyakârlığa itiyor " (96/38).

-"Talebe için salt bilgi yeterli olmuyor. Bilgiyi veriş, sunuş çok önemli. Bu fakültenin şanssızlığı herhalde hiç hatip hoca yok " (96/48).

-"Derslerde... katılım olmadığından hocalarımız şikâyet ediyorlar. Buna karşılık ne dersi öğrencinin tartışabileceği seviyeye indiriyorlar, ne de sorulan sorulara ciddi bir cevap veriyorlar " (95/55).

Bilgi akışında hoca karşısında öğrenciyi kapalı hale getiren sebeplerden bir diğeri, bazı derslerde öğrencinin mevcut zihnî muhtevasına ters gelen bilgilerle birden karşılaşmış olmasıdır. İlmî tutum gereği genellikle konuların soğuk kanlı, duygusal tortulardan ayıklanarak ve tenkitçi bir şekilde ele alınması, ilk elde öğrenci tarafından maneviyattan uzaklaşma gibi görülmektedir.

-"Burada modernizm adı altında yüksek değerlere ilgisizliğin had safhada olduğunu gördüm. Gelenekçilikten gelen ilâhiyat talebelerine gelenekçilikle tamamen zıt tavırlarla yaklaşmak öğrenci-hoca ilişkisini olumsuz yönde etkiliyor " (96/79).

-"Gelir gelmez öğrenciye ters düşen fikirlerle işe başlanıyor " (96/48).

-"...bazı Hadislere, bazı şahıslara ve tarihsel kaynaklarda ispatlanmış olaylara çok ciddi taarruz etmeleri bizleri çok üzüyor " (96/83).6

II- DUYGUSAL HEDEFLER BAKIMINDAN İLAHİYAT FAKÜLTESİ EĞİTİMİN BAŞARI DURUMU :

İlâhiyat öğrenimi ile öğrencilerin kendileri dışındaki konulara (tabiat, insanlar, bilim, sanat, ahlâk, din) karşı duyarlık ve tepki durumlarında, hayat görüşlerinde nasıl bir değişme olduğu tesbit edilmek istenmiştir. Öğrenciler, genelde din eğitiminden herkesin beklediği gibi, bu eğitimin onları değerlerin bilgisine sahip kılması yanında, belki daha önemli olarak dinî ve ahlâkî değerleri benimseyerek fiil haline geçirecek hale getirmesini bekliyor.

a) Zihinsel gelişmeye paralel olarak az çok duygusal bir gelişmenin, incelmeye olacağı kabul edilmekle beraber, bunun yeterli seviyede olmadığı, hatta İlâhiyat eğitiminin duyguları ihmal ettiği, burada sanki dinî-ahlâkî davranışın zihin öğretimi ile ters orantılı olarak gerilediği veya en azından duyguların davranışa dönüşmesinde bir gecikme meydana geldiği şeklinde öğrencilerde genel bir endişenin bulunduğu görülüyor. Rasyonel düşüncedeki gelişme sonucu duygu ve davranışlarda bazı törpü-

lenmelerin görülmesi kaçınılmazdır. Genelde teferruatta görülen bu değişimin, öğrencinin önceden sahip olduğu zihin yapısı bakımından bir yozlaşma, bozulma, samimiyet ve ihlâstan uzaklaşma gibi görülmesi mümkündür. Ayrıca bunu gençte hâla kendini kuvvetle hissettiren ahlâkî idealizm açısından günlük hayatta işlenen bazı kusurların abartılı bir şekilde değerlendirilmesi olarak da görebiliriz.

Ankette öğrencilerin, Kohlberg'in geleneksel öncesi, geleneksel ve gelenek ötesi şeklinde sıraladığı üç ahlâk seviyesinden hangisinde olduğunu anlamak gayesiyle bir olay hakkında kanaat belirtmesine imkân verecek üç cevaptan birini işaret-lemeleri istenmiştir. Verilen cevaplara göre Fakülte öğrencisi geleneksel ve geleneksel ötesi arasında bir yerde bulunmaktadır ve Hazırlık ile son sınıf arasında önemli bir fark görülmemektedir. Bunun manası, öğrencilerin ahlâkî bir problemin halledilmesinde geleneğe, hukuk kurullarına ve daha üstün değerlere göre hareket etmeyi tercih ettikleridir.

Bununla beraber genel manada ilâhiyat öğrencisinin ahlâkî bir tutuma sahip olduğu görülüyor. Yüksek ahlâk idealini ifade eden "Kendim için istediğimi başkası için de isterim" cümlesine verilen cevapların yüzdesine bakıldığında son sınıf öğrencilerinin az da olsa Hazırlık öğrencilerine göre daha gelişmişlik düzeyinde olduğu görülüyor (Son sınıfta yüzde 92, Hazırlıkta 88 oranında katılma).

- "Ahlâkî yönde biraz eksilme seziyorum. Öfkelerim daha ilmî konularda hocaların hiç ilgisi olmayan konularda bizi yormalarına öfkeleniyorum. Bir de sanki daha ilkokul talebesi gibi muameleler bize basitçe düşüncelerle değer vermeleri, olgunluk göstermemelerine çok kızıyorum " (96/7).

- "Bu fakülteye gelmeden önce de birtakım ahlâkî kavramlara çok önem verirdim. Yanız şu anda önem vermekle beraber çevremde insan olabilecek mahiyette çok az insan var " (96/8).

- "Bu okulda insanların hatalarını asla affetmeyen ve insanların hep mükemmel, hep başkalarının isteklerine ve emirlerine göre yaşama temayülünün fazla olduğunu gördüm " (96/9).

- "Normal olarak kişilerin aldıkları bilgilerin hayatlarına aksetmesi beklenir. Ama ne yazık ki bizde bu görülüyor. Ahlâkî eksikliklerimiz var " (96/13).

- "Dersler İslâmî hayat yaşamaya götürmeli. Öğretim var, eğitim yok. Şuur, ihlâs, zühd, takva hissedilmiyor " (94/12 (19)).

- "Ahlâkî bakımdan bazı değişimler ve gelişmeler oldu. Ancak kendi ahlâk anlayışımızı pratik hayatta ortaya koymakta zorlanıyoruz. Çünkü toplumsal tepkilerden korkuyoruz. Bu durum bizde ikiyüzlü davranmamıza neden oluyor " (96/37).

- "Dinî-ahlâkî değerlere karşı hassasiyetim fazlalaştığından toplum içindeki hadiselerle daha bir yöneldim " (96/63).

- "Ahlâkımız biraz olumsuz oldu. Eskiden herkese saygı varken şimdi saygıyı hak edene saygı şekline dönüştü " (96/91).

b) Din hakkında doğru bilgiler edinmenin, mitolojik özellikleri olan önceki din anlayışından uzaklaşmaya yol açtığı şüphesizdir. Gençlik döneminde şüphe, tenkit, düşünme boyutları da kazanan zihin faaliyeti ile, bu yeni malzeme açısından, eskiden alınmış naiv din anlayışının gözden geçirilmesini ve bu anlayışta radikal bir ayık-lamaya gidilmesini tabii saymalıdır. Ancak böyle bir tepkinin yaygın olarak ortaya çıktığını söyleyemeyiz. Yine de çoğunluk, toplumun parçalarını tutucu o büyük gücünün himaye ettiği alan içinde daha mutlu olarak yaşar. Herkesin öyle yapıyor olması, birçok kimsenin herkesten biri olması için sağlam bir gerekçe oluşturur. Fakat yine de zihne dahil olan yeni malzemenin eski organizasyonda yavaş da olsa sancılı bir değişmeye yol açması kaçınılmazdır. Yeni bilgiler, her ne kadar zihnin mevcut yapısına uydurulmaya çalışılsa, buna göre kabul veya reddedilse bile, yavaş da olsa bir reorganizasyon süreci işlemeye başlar. Ama şu da psikolojik bir gerçektir ki, bir çok âyette de belirtildiği üzere, edinilmiş inanç ve gelenekleri -doğruluk dereceleri ne olursa olsun- bırakmak, zihinde değerlerin epey yer değiştirdiği yeni bir organizasyon meydana getirmek son derece zordur. 7 Öğrencilerimizin dinî düşünce bakımından bu değişme sürecinin çeşitli derecelerini ifade eden sıkıntı ve şikâyetleri dile getirdiği söylenebilir. Bir kısmının değerlendirmesine göre bilgi artışı ve aklî gelişme, maneviyatın gerilemesi pahasına meydana gelmiş gibidir. Rasyonellik, manevî bakımdan bir kuruluğa, gevşemeye yol açmıştır; dinin duygu boyutu zayıflamıştır. Öğrencilerin çoğu müslümanlığı ideal manada yaşayamadığına üzülüyor (son sınıfta yüzde 88.15, Hazırlıkta 96.96); İbadet konusunda bazı eksikleri olduğunu belirtiyor. (Son sınıfta yüzde 89, Hazırlıkta 93). Öğrencinin bir çoğunun fakültede aradığını bulamadığı, hayal kırıklığına uğradığı şeklindeki yakınmaları çok defa eski duygusal kurgu ve beklentilerine cevap bulamadıklarını, eski yapının taşları yerinden oynamakla berbaber, daha iyi ve yeni bir yapı da kuramadıklarını ifade etmektedir. Çok net olarak farkında değilse bile öğrenci, öyle görünüyor ki, gelenek ile modernite arasında yalnız ve yabancı bir bölgede olmanın sıkıntılarını duyuyor. Ama çok açık olan husus şudur ki, lisans eğitimi içinde -belki böylesi normaldir- dinî duygu ve düşünce bakımından bir kararlılık hali meydana gelmemiş, bir bakıma değişim süreci sona ermemiştir. İlerde ne olabilir? Gelenegin müşfik, sıcak kollarına dönülebilir; tamamen rasyonel bir kuruluğa düşülebilir; veya aklî fonksiyonlarını bozmayacak bir manevî derinlik ve enginliğe yol

bulunabilir, akıl, onu hayırlı işler yapmaya itecek sağlıklı bir moral güçle çalışır hale getirilebilir.

- "Ben şahsen hizmet şuurunu elde ettiğimiz kanaatinde değilim. Çoğumuz mecbur olduğumuz için din hizmeti yapacak. Allah rızası için hizmet anlayışının bize yeterli derecede aşılanmadığını düşünüyorum " (96/13).

- "Olumsuz değişim ise, dinî konularda aşırı hassasiyetimizi kaybedip çok rahat davranma özelliğimiz oldu. Sanki iyi insan olduk mu dünya ve ahiretimizi kurtarmış oluyoruz " (96/62).

- "Manevî yönden, ibadet yönünden gerilediğimi hissediyorum. Çünkü burada mukaddesata dair bir gevşeklik, lâübalikle karşılaştım " (96/15).

- "Asıl önemli olan şey, burada peygamber ve sahabe sevgisinin azalması. Hocaların objektif olma ve tenkit etme gayretleri neticesi bu husus hafife alınmakta " (96/26).

- "Zaman zaman insanın, 'keşke imam-hatip mezunu imanımla kalsaydım', diyesi geliyor. Ama bakıyor, o da saçma " (96/68).

- "Ama şaşıtığım bir nokta var. Dinî bilgim muhakkak arttı ama eski ihlâsımdan eser kalmadı. Bu da beni zaman zaman çıkmaza götürüyor ve dinî yaşantımı, bilgilerimi yeniden değerlendirmeye çalışıyorum " (96/4).

- "Zaman zaman kendi kendime samimiyetimi kaybettiğim duygusuna da kapılıyorum. Çünkü eski davranışlarımı düşündüğümde, şimdi çok çok değiştim " (96/18).

- "Son sınıfa geldiğimde kendimde bazı sıkıntılar başgösterdi. Bilmiyorum belki de dinî yaşantının en önemli bir parçası olan duygu, heyecan motifine ihtiyaç duyuyordum. Toplumda aktif hizmetler yapan tasavvufî hareketlerle muhatap olmak istedim. Onların dinî yaşantılarını bizzat müşahede ettim. Fazla iddialı konuşmuş olmayayım ama galiba ilâhiyat bu duygu yönümüze yönelik bir şeyler yapmıyordu " (96/2).

- "Din hisleri bakımından cemaatler olmazsa Fakülte bir hiçtir. Çünkü cemaatlerin içinde olmayanlar buna örnektir " (96/60).

c) Diğer insanlarla ilişkiler bakımından bir gelişmenin meydana geldiği kabul ediliyor. Öğrenciler eskiye göre şimdi sosyal sorunlara daha çok ilgi duyduğunu, insanlara daha hoşgörü ile yaklaştığını, önyargılı olmamayı, değişik fikirlere saygılı olmayı öğrendiğini belirtiyor.

- "Sosyal konularda bu okuldan elde ettiğim bir gelişme olmadı. Bu okulda kız arkadaşların pasifliği beni etkiledi. Çok aktif bir kişiliğe sahip

olmama rağmen, burada görünmez sebeplerden sindim, diyebilirim " (96/3).

- "Çekingenlik daha fazla kendini gösterdi. Bu da kişiye pek değer verilmemesinden ve karşı cinslerin olaya alaycı yahut da ne der gibi bir anlayışla hareket edildiğinden... kaynaklanıyor " (96/7).

- "İnsanlara bakış açımında bir gelişme olmadığı gibi aksine insanları çabuk yargılayan, insanlara güvensiz ve insanları oldukları gibi kabul edemeyen bir kişilik ... oluşturduğumun farkındayım " (96/9)

- "Bir de toplumdan çok uzak bir hayat tarzımız var " (96/12).

- "Öğrenciler kendi içine kapanık, dışarıyla ilişkisi olmayan bir mahiyete sahip. Bu da hocalardan kaynaklanıyor. Organizatör, girişimci, hareketli hocalara çok fazla ihtiyaç var " (96/15).

- "Sosyal yönden çok sıkıntı çektiğimi söyleyebilirim" (96/18).

- "Topluma, insanlara, değişik düşüncelere önyargılı bakmamayı, onlarla daha iyi ilişkiler kurmayı, onları tanımayı, bu sayede onlardan bir şeyler alabilme-nin, onlara bir şeyler verebilmenin yöntemini öğrendim" (96/20).

- "Okulun tamamen içe kapanık olması bizim sosyal gelişmemizde olumsuz etki yapıyor. Farklı düşüncelerin çok az olduğu bir yerde..." (96/23)

- "Elde ettiğimiz bilgi ve yöntemlerle insanlara nasıl yaklaşmamız gerektiğini öğrendim. Fakat burada sorunların olduğu muhakkak " (96/30).

- "Eğer bu fakülte kampüste olsaydı daha sosyal bir kimse olacağımı düşünüyorum" (96/36).

- "Toplumda herkesin bir şahsiyet olduğunu, onların da ihtiyaçları, istekleri ve sevmedikleri şeylerin olabileceğini düşünebilmeyi öğrendim. Bunun gereği olarak onlarla ilişkilerimde daha duyarlı oldum. Bu konuda özellikle müslüman olmayanların da benim gibi insan olup değerlerinin olduğunu öğrendim" (96/39).

- "Sosyal faaliyetlerimde gelişmeler oldu. İnsanlarla ilgili münasebetlerimde daha tutarlı oldum" (96/44)

- "Hocalarla talebeler arasında vadiler var. Çoğu zaman hocalar talebelerini tanımıyorlar" (96/48)

- "Sosyal konularda iyi yönde gelişme katettiğimi düşünüyorum. En azından başkalarıyla iletişim kurmamı engelleyen mutaassıplıktan kurtulduğumu veya daha objektif bir ifade ile mutaassıplığın azaldığını, tutumları en az etkileyecek duruma geldiğini söyleyebilirim" (96/49).

- "Bugün pek çok arkadaşımız, buna hocalarımızdan bir kısmı da dahil, at gözlüğü takmışlar, o gözlük dışına çıkamayan insanlardır. Onlar için sadece varsa yoksa kendi dünyaları. Sanki bu dünyada sadece kendileri yaşıyorlar" (96/54).

- "Fakültemiz bazı eksikliklerine rağmen çoğu yönden yeterli bir fakülte. Diğer fakültelerden ayrı olmasından dolayı öğretim elemanları ve öğrenciler (çoğunluk olarak) içlerine çekilmiş bir durumda" (96/56).

- "Sosyal açıdan ise üzülerek söylemen gerekir ki çok acınacak ve ağlanacak bir haldeyiz. Sosyal ilişkiler ölmüş ve yerini monotonluğa, sessizliğe ve pasifliğe bırakmış. Bir manastıra benzettiğim ilâhiyat fakültesi ..." (96/71).

- "Öğrencilerin toplumdan uzak, toplumla iç içe olamaması..." (96/20).

- "Benden farklı düşünen insanları değiştirmek gibi bir idealim yok. Zira yanlış düşünüyor olan ben olabilirim" (96/73).

Yapılan anket sonucuna göre İlâhiyat Fakültesi öğrencileri yüzde 65-72 arasında bir sosyallik seviyesinde bulunuyor. Fakülte eğitiminin -tabii diğer faktörlerle beraber- Sosyalleşme bakımından yüzde 7 civarında bir gelişme sağladığı görülüyor (Hazırlık'ta yüzde 65, son sınıfta yüzde 72). Son sınıf öğrencileri kendilerinin önceden çok uzlaşmaz ve katı olduğunu (yüzde 58) kabul ederken, şimdi yüzde 58 oranında uzlaşmacı ve yumuşak olarak görüyor. Ancak Hazırlık'tan alınan neticeye göre (yüzde 58) bu bakımdan son sınıf ile Hazırlık arasında önemli bir gelişmişlik farkı olmadığı anlaşılıyor.

Bu farkın önemli olmayışı son sınıfların dinî hoşgörüsüyle ilgili aşağıdaki cümlelere verdiği cevapların yüzdelerinde de kendini göstermektedir :

"Din konusunda aynı kanaatta olmayan arkadaşlarım olmasından rahatsızlık duymam"

Son sınıfta yüzde 84.21 evet, Hazırlakta 75.75 evet

"İnançlarıma ters düşen bir kimse ile konuşmak beni sinirlendirir"

Son sınıfta yüzde 90.78 hayır, Hazırlakta 84.84 hayır

"İnançlarıma ters düşen konuşmaları dinlemek istemem"

Son sınıfta yüzde 86.84 hayır, Hazırlakta 75.75 hayır.

İlâhiyat Fakültesi öğrencisi genel olarak bir grup içinde olmanın faydasına inanıyor. Ancak Hazırlığa göre (yüzde 80), son sınıfta bu kanaatin zayıfladığı görülüyor (yüde 64). Kanaat farkı, kurtuluş ve mutluluk için bir kimsenin rehberliğine ihtiyaç olduğu konusunda biraz daha barizleşiyor (Bu fikre Hazırlık öğrencisi 79, son sınıf öğrencisi 53

oranında katılıyor). Ayrıca serbest değerlendirmelerde grup içinde olmanın sosyal ilişki kurmaya ve değişmeye kısmen mani olduğu, üzerinde duranlar da var.

- "Fakat hayal ettiğim bir şey var. Okulun gruplar üstü olması... gruplar bizi çok etkiliyor. Bazı grup mensupları sınıf içinde bulunan tüm insanların kendi kriterlerine göre hareket etmelerini bekliyor" (96/76).

- "Öğrencilerin gruplaşmaları arkadaşlık ilişkilerinin gelişmesine engel oluyor. Bir grup başka bir kişiyi arasına kabul etmeyerek dışarıda bırakıyor. Bu da ilişkilerin yüzeysel olmasına neden oluyor" (96/28).

- "Hocalarımızın talebenin içinde her türlü gruba mensup insanlar olacağını düşünerek, herhangi bir cemaati tenkit ederek arkadaşları rencide etmemeleri gerekir. Bunu bir zenginlik olarak görmeleri, fakat en doğru yolun herkese göre değişebileceğini anlatmaları gerekir" (96/44).

- "Öğrenciler arasındaki cemaat farklılıkları ve bunun fakülte içi ve fakülte dışında hareketlere ve sosyal ilişkilere yansımaları, öğrenciler arasında birliğin ve samimiyetin olmaması. çözülmesi gereken bir durum" (96/50).

d) Öğrencilerimizin çoğu tabiata karşı hayranlık duygularında gelişme olduğunu, çevrenin kirlenip bozulmasından rahatsızlık duyduğunu ifade ediyor. Bazıları için tabiat, sosyal hayatın rahatsızlık verici durumlarından kaçıp sığınılan bir yer oluyor.

e) Öğrenciler estetik duygularında bir incelmenin meydana geldiğine inanıyor. Ancak klasik ve Türk sanat müziği dinlemenin, bir iki öğrencinin tiyatro ve hat ile meşgul olmasının dışında sanat faaliyetlerine pek vakit ayıramadıkları, hatta bazı istidatlarının zayıfladığı anlaşılıyor.

f) Nihayet insanın ve üstün prensiplerin öneminin eskisinden daha çok belirgin hale geldiği bir dünya görüşü kazanıldığı, tepkilerin daha medeni, sakin ve yumuşak hal aldığı yolundaki kanaatlerinin yaygın olduğu görülüyor.

III- PSİKOMOTOR HEDEFLER BAKIMINDAN İLAHİYAT EĞİTİMİNİN BAŞARI DURUMU :

Öğrencilerin üç görev alanıyla ilgili cevaplarının yüzdeleri, kendilerini bu görevler için farklı beceri derecelerinde gördüklerini gösteriyor. İyi bir din dersi öğretmeni olabileceklerini düşünenlerin oranı yüzde 84 iken, iyi bir meslek dersi (İHL) öğretmeni olmak bakımından bu oran yüzde 70'e

inmektedir. İyi bir vâiz olabilecekleri konusunda ise bu oran iyice aşağıya iniyor (30). Bu durumun son sınıf öğrencilerinin serbest ifadelerinde ortaya konan kanaatlere uygun düştüğü söyle-nebilir. Bir çok öğrenci, öğretmenlik uygulamasının, kendisinin bu işteki yeterlik derecesini ölçmesine imkân vermesi bakımından çok faydalı olduğunu düşünüyor, din hizmeti için de uygulama yaptırılmasının uygun olacağına inanıyor.

Öğretmenlik uygulaması, öyle görünüyor ki, bir çok öğrencide bu mesleğe karşı sevgi doğmasına, meslek heyecanı yaşamasına yol açmıştır. Fakat Fakülte'deki eğitimden ve uygulama yapılan yerdeki şartlardan (mevcudun çokluğu, bazı idareci ve hocaların lâkaytlığı... gibi) kaynaklanan problemlerden dolayı henüz yeterli seviyede yetişmemiş oldukları kanaatinde olanlar da var.

"Burada kazandığım vasıflarla formasyon ve bilgi bakımından iyi bir öğretmen olabileceğimi düşünüyorum. Din hizmetini zorlanmadan yapabileceğime inanıyorum " (96/3).

"Öğretmenlik mesleğini severek yapacağıma inanıyorum. Çünkü staj olayını sevdim" (96/9).

"Bizler genelde İHL çıkışlı olduğumuz için düz liselerin halini pek bilmiyoruz. Ben bu staj esnasında (bunların) halini görünce sanki başımdan aşağıya kaynar sular döküldü" (96/11).

"Meselâ vâiz olacak olanlara vaaz verdirilse. Öğretmenlik, stajyerlik çok güzel, ama vâiz olacak olanlara da böyle bir imkân verilse." (96/12)

"İyi bir öğretmenlik formasyonu aldık. Ama ne yazık ki, bu bilgilerin öğretilenlik yaptığımız sınıflarda pek işe yaramadığını gördük " (96/13)

--"Öğretmenliği sevdim" (96/16).

"Din hizmetleri ve öğretmenlik alanında diğer ilâhiyat fakültelerine göre daha iyi yetişmiş olduğumu hissediyorum. Çünkü değerlendirme imkânım oldu" (96/21).

"Staj işinin daha ciddi ve sıkı bir kontrolle yapılması gerekir. Genel itibariyle asosyal olan ilâhiyat öğrencisi gerçek öğretmenlik yaşamındaki sıkıntılarını az da olsa bu yolla telâfi edebilmeli" (96/31).

"Din hizmetleri açısından şu an daha faydalı olabilirim. Öğretmenliği bir ideal meslek olarak görüyorum" (96/32).

"Kendimi öğretmenlik yapabilecek kabiliyette hissediyorum. Din hizmetleri konusunda daha güvensizim" (96/34).

"Öğretmenlik konusuna gelince.. bayağı başarılı olduğumu zannediyorum... Daha ilk gittiğimiz gün hoca bize ders anlattırdı. O gün

Prof.Dr.Selahattin PARLADIR

hocamızın söylediği sözü tekrar etmek istiyorum. 'sanki 20 senelik öğretmen gibisin' " (96/36).

"Din hizmeti yapabileceğime güvenim yok. Ama iyi bir öğretmen olacağıma inanıyorum" (96/43).

"Stajyer öğretmen olarak gittiğim okulda derse girmiştım. Hayatın tadı o kadar güzeldi ki..." (96/58).

ÖĞRENCİLERE GÖRE SONUÇ :

Öğrenciler gördükleri ilâhiyat tahsilinin kendilerinde nasıl bir değişme meydana getirdiği veya bu eğitimin amaçları gerçekleştirme bakımından değeri hakkında neler düşünüyorlar? Kısaca şu kanaatlere sahip oldukları söylenebilir :

1) Öğrenciler gereklilik veya yeterlik konusunda farklı görüşlere sahip olsalar da fakülte tahsilinin görüş açılarını genişletecek ve rasyonel düşüncelerine imkân verecek bir bilgi artışı sağladığını kabul ediyorlar. Onlara göre ders programında bazı derslerin yer ve oranlarında değişiklik yapılması (meselâ Arapça ve temel din bilimlerine son sınıf dahil, her senede yer verilmesi) veya üçüncü sınıftan itibaren branşlaşmaya imkân verecek bir düzenleme yapılması uygun olacaktır. Bazı derslerde müfredat olarak görev alanıyla ilgisiz, güncel olmaktan uzak, geleneksel görüşlere ters konular işlenmektedir. Genelde dersler akademik ve sözlü aktarma şeklinde verildiğinden, ayrıca hocalarla öğrenci arasında bilgi akışını zorlaştıran engeller (sosyal mesafe, nazarîlik gibi) bulunması sebebiyle sınav ve not için çalışılmakta, neticede dersler ezberlenip unutulmaya bırakılmaktadır.

2) Öğrenciler duygusal alanda, zihinsel gelişmeye oranla pek gelişme olmadığı kanaatini taşıyor. Bazılarına göre ilâhiyat eğitimi öğrenilenleri fiile geçirme bakımından pek başarılı olamıyor (Bunu ihlâs azlığına bağlayanlar var). Bununla beraber sosyal ve ideal konulara karşı duyarlılığın arttığı, daha özgeci ve hoşgörülü bir hale geldiğini de kabul ediyor.

3) Psikomotor alanda, dinî hizmet bakımından o kadar değilse bile, öğretmenlik bakımından yeterlik duyulduğu söylenebilir.

DEĞERLENDİRME :

İlâhiyat programının hedefleri gerçekleştirmedeki başarı derecesi ile ilgili öğrenci görüşleri, üzerinde düşünülmesi gereken bazı konuları ortaya koyması bakımından önemlidir.

Öğrencilerin görüşlerini değerlendirmede kullanılmak üzere, aşağıdaki şu hedef maddeleri göz önünde bulundurabiliriz :

- Din hakkında bilgi vermek,
- Bilginin nasıl aktarılacağı (öğretim metodu) bilgisi vermek,
- Yeteneklerin gelişmesini ve bilginin fiil haline gelmesini sağlamak.

Yükseköğretimin esas görevinin öğrenciyi bir meslek ve işe hazırlamak olduğu söylenebilir. Ancak önceki tahsil kademelerinde olduğu gibi bu tahsilin de öğrencinin onu aynı zamanda toplumun ideal insan modeline benzemesini sağlayacak insanî niteliklerini (akıl, ahlâk..) geliştirecek şekilde çalışıyor olması eğitimin belki pek ifade edilmeyen esas hedefini teşkil eder. Diğer yükseköğretim kurumlarından farklı olarak, öğrenciye insan niteliklerinin kazandırılması, ilâhiyat tahsilinin, meslek edindirmekten daha az öncemli olmayan, hatta ondan önde gelen bir görevi olarak kabul edilmektedir. Bu tahsilin sonunda öğrencinin din dersi öğretmeni, Kur'an kursu öğreticisi, vâiz, müftü, din görevlisi formasyonu kazanmış olması yanında dindarlık ve ahlâk bakımından da gelişme kaydetmesi beklenmektedir.

Öğrencilerin ilâhiyat tahsili hakkında yaptıkları değerlendirmelerde bazı farklılıklar görülmesini, öğrencinin etkisinde kaldığı, biraradaki pek çok karmaşık faktöre bağlamak gerekir. Öğrencilerin ortaya koydukları kanaatler,

-Onların geldiklerindeki mevcut bilgi ve inançlarıyla yeni karşılaştıkları bilgilerin birbirine benzeyip benzemediğine,

-Mevcut inançlarına bağlılık derecesine,

-Fakülte ve hocalar hakkında peşin fikirlere sahip olup olmayışına,

-Başka grup veya gruplara bağlı olup olmamasına, gruba bağlılık derecesine, fakültede gördüklerinin grup ideolojisi ile uyuşup uyuşmadığına,

-Din öğretimi ve fakülteden neler beklediğine, bu beklentilerine fakültenin cevap verip vermediğine,

-Alınan bilgilerin dışarıda işe yarayıp yaramadığı hakkındaki tecrübelerine,

-Fakülte programının hedefleri gerçekleştirme bakımından uygun bir yapıda olup olmadığına,

-Hocalarla öğrenci arasındaki mesafenin az veya çok oluşuna, hocaların kalitesine,

-Nihayet fakültede mensubiyet duygusu ve değişmede kolaylık sağlayacak eğitim-öğretim durumlarının ne derecede gerçekleştirilmiş olduğuna,

göre değişme gösterecektir.

1) Öğrenciler, fakültede din hakkında verilen bilgilerin, önceden edindikleri bilgi ve inançlardan hayli farklı olması yüzünden, ilk zamanlarda tereddüt ve şaşkınlık geçirdiklerini ifade ediyorlar. Önceki din anlayışının tipik halk inanışının bazı özelliklerini taşıdığı görülüyor. Öğrenci fakültede din hakkındaki mevcut bilgisinin ve idealize edilmiş hayalinin takviye edildiği bir durumla karşılaşmış değildir. Belki de buraya gelirken her türlü problemi halletmek için dinin ona sihirli güçler kazandıracağı sırlı, duygu-yoğun bir ortama gireceğini düşünüyor. Öğrencide bu din anlayışına ait hangi inançların bulunduğu tam olarak bilinmemekle beraber, bu din anlayışı genel yapısı itibariyle mitolojik bir özellik taşır; tek cevaplıdır, her şeyi halledilmiştir. İçinde yaşanan dünya, Allah'ın belirlediği sebep-sonuç ilişkilerinin pek işlemediği, üstün karizmalar taşıyan kişi ve gayp varlıklarının dolaştığı metapsişik bir masal dünyasıdır. Burada rüyalar önemli bir bilgi kaynağıdır, işler ilâhî kelâmın manası ile değil, lâfzının sihirli etkisiyle yoluna koyulmaya çalışılır ve dindarlığın şekille ilgili görünüşleri önem arzeder.

Fakültede ihtilâflı, çok cevaplı, Kur'an'ın daha çok mana ve hedeflerinin dikkate alındığı, karizmanın pek önemli sayılmadığı, tabii kanunların işlediği dünyasına geçiş soğuk duş tesiri yapmaktadır. Bunu, dine bakmak için verilen yeni gözlüğü, takmanın doğurduğu ilk rahatsızlıklar olarak değerlendirmek mümkündür. Öğren-cilerin İlâhiyat programı ile ilgili değerlendirmelerini, bu programın onları başlangıçta sahip oldukları anlayıştan ne derecede uzaklaştırdığının işaretleri olarak görmek mümkündür. Öncekine göre şimdi buldukları yer, her öğrenci için farklı olmakla beraber, hepsinde müşterek olan, bu kopmanın az-çok verdiği rahatsızlık duygusudur. Gelişim çağı itibariyle öğrencilerin fakülteye gelmeden iyi bir eğitim ortamında soyut ve tenkitçi düşünce seviyesine ulaşmış ve bu seviyeden geleneksel din anlayışının irrasyonel bazı inançlarını terketmiş olmaları beklenir. Öyle görünüyor ki, İmam-Hatip Liseleri dahil, ortaöğretim kurumlarımız en azından din bakımından böyle bir zihinsel gelişmeyi gerçekleştiriyor.

2) Ferdin grup veya bir kuruma bağlılık ve bunlardan etkilenme derecesini, grubun üyelerinin istek ve ihtiyaçlarını karşılama derecesi ile gruba ait yapı özellikleri tayin eder. Gruplar üyelerin gıda, mesken, dış tehditlerden korunma, mensubiyet, tanınma, itibar ve bazı ideallere ulaşma gibi çeşitli istek ve hedeflerini karşılayan birer sosyal vasıta olmak üzere meydana gelmişlerdir. Resmî bir teşekkül olarak fakültenin grup yapısı, psikolojik gruplara göre daha katı bir özellik taşır. Grup azalarının ve

muhtelif statüler işgal eden kişilerin davranışları, hak ve görevleri veya rolleri kural ve yönetmeliklerle sıkı şekilde tayin edilmiştir.8

Daha önce de belirtildiği gibi (bkn. Tahminler) resmî bir kurum olarak fakültenin psikolojik gruplara nisbetle, bilhassa duygusal ihtiyaçları tatmin bakı-mından kısıtlanmış bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bilimsel öğretimde rasyonel tutum ağır bastığından duygusal şartların geri planda kalması kaçınılmazdır. İletişimde duygusal yolun imkânlarını kullanmanın çarelerini aramakla beraber, "ruh", "ihlâs" denilen bu duyguların behemehal aklın kontrolünde kullanılması gerekir. Öyle görünüyor ki, bilimsel tutumun sınırlayıcı müdahaleleri, tıpkı mağara istiâresindeki aydınlığa çıkarılan insanların durumu gibi, başlangıçta keyif kaçıran bir tesir doğuruyor.

İsteklerinin ne derecede tatmin edileceği meselesi, üyeler için grubun cazibe derecesini belirleyen bir ölçü olur. Kendi beyanlarına göre öğrenciler bu fakülteye beklentilerini ilk sıralarda tatmin edecek bir yer olarak görmüyor (Son sınıf öğren-cilerinden fakülteyi ilk üç sırada tercih edenlerin oranı yüzde 32'dir. Bu oran Hazırlık sınıfında çoğu kız öğrenci olmak üzere yüzde 48'dir). Ayrıca çeşitli sebeplerle fakültede umduğunu bulamadığı inancında olanların çoğunluğu teşkil ettiği görülüyor (Son sınıfta yüzde 59, Hazırlıkta 55). Bu durumun kısmen üniversiteye öğrenci seçme sisteminin yapısından, kısmen gençleri yoğun kaygı durumuna sokan diğer çeşitli sebeplerden kaynaklandığı söylenebilir.9 Uygun bir seçme yapmaları için okullarda gençlerin yeteneklerini ve meslekleri tanımalarına yardımcı olacak rehberlik faaliyetleri düzenli işlemediği gibi, seçmede etkili olan esas sâik de kabiliyet ve gücüne göre bir eğitim görmek değil, hem gelir ve itibar derecesi yüksek bir yere ulaşma, hem de dışarda kalmamak, herhangi bir yer tutturup, tutturamadığında içine düşeceği çöküntü ve işe yaramazlık duygusuna düşmekten korunmaktır.

Bir başka sebep, ilâhiyat tahsilinden, gerçekten ulaşılması zor, öğrencinin kafasında net olarak ifade edilmemiş birçok hedefin; neredeyse sosyal, ekonomik vb. her türlü arzu ve idealin gerçekleştirilmesinin beklenmesidir. Durumlar dinî gözlükle değerlendirildiğinde genellikle sınırları, mahiyeti belirsiz ve muğlâk olan bir ideal durum ölçü olarak kullanılıyor ve bu noktadan bakılarak her şeyi eksik ve kusurlu görmek gibi bir menfîlik vaziyeti alınıyor. Fakültenin amaçlarının açık olarak belirlenmesi halinde değerlendirmenin bu amaçlar dikkate alınarak yapılması gerekeceğinden, çok kere olduğu gibi hayalî ve menfî bir hitabet yapmaktan sakınılması mümkün olacaktır.

3) Yaygın bir kanaata göre bilginin, ona uygun davranışı doğuracağı kabul edildiğinden çok kere eğitimde sadece bilgi vermenin yeterli olacağı fikri hakim olmuş, eğitim kurumları daha çok bilgi verilen yerler olarak düzenlenmiştir. Bu anlayışa göre usûl bilgisinin insanı o işi yapar hale

getireceği, fazilet bilgisinin faziletli olmayı sağlayacağı kabul edilmektedir. Bilginin böyle bir güç kazanması, benimsenmesi ve fiile geçirilmesi, bu bilginin verilmiş tarzına ve içinde bulunulan ortamın özelliklerine bağlıdır. Öğrenci bilgiyi almada istekli ve aktif hale getirildiği ölçüde bu bilginin onun davranışına şekil veren değer kalıbı haline gelmesi mümkün olur. Bu bakımdan öğrencilerin daha çok hoca ile aralarındaki mesafeden kaynaklandığına inandıkları, bilgiye karşı istek duymayı engelleyen eğitim-öğretim durumları üzerinde durulması gerekir. Bu mesafenin bilgi ve değerlerin akışına, benimsenmesine, hocanın model alınmasına imkân vermeyecek bir soğukluk duygusu doğur-maması için tedbirler düşünülmelidir. Zira bilgi ve değerlerin öğrenilmesi, benimsenmesi ve fiile geçirilmesi, önemli ölçüde, bu akışı sağlayacak duygusal bir sıcaklık ortamının yaratılmasına ihtiyaç gösterir. Öğrencinin bilgileri sınav ve not için ezberlenen bir malzeme gibi görmeyip hayat için öğrenilen ve işe yarayan birer değer olarak benimsemesi, öğrenmenin vuku bulduğu şartların pozitifliğine bağlıdır. Yani memnunluk ve isteklilik doğuran şartlar insanı bu şartlardaki etkilere daha açık hale getirir (Şartlı öğrenme).

Öğrencilerin ifadelerinde bazı grup yapıları ile fakülteedeki eğitim-öğretim durumlarının öğrenme ve benimseme bakımından bir karşılaştırılmasının yapıldığı görülüyor. Bu grupların fakülteye göre bilhassa duygusal hedefler (bilgilerin ve değerlerin benimsenmesi, içleşmesi) bakımından daha etkili olduğu vurgulanıyor. Bazılarına göre fakültede ilişkiler resmî ve soğuk, öğretme tarzı pasif ve sözlü, bazı konular günü geçmiş olduğundan bilgiler öğrencinin ilgisini çekmiyor, dolayısıyla davranışları yönetici bir değer ve güç (idée force) haline gelmiyor.

4) Öğrencilerin çeşitli vesilelerle halk, öğrenci veya okumuşlar karşısında yeterliklerini deneme durumunda kaldıkları zaman az-çok bir karamsarlık duygusuna kapılmalarını ve bundan fakülteyi sorumlu tutmalarını normal karşılamak gerekir. Ancak bu durum aslında öğrencilerin çeşitli tesirler altında hangi tip yetişmişlik durumunu veya modeli dikkate aldığına bağlı bulunmaktadır. Çünkü bu alanda birbirine pek benzemeyen ve her biri sınırlı bir alanda muteber olan modeller bulunmaktadır veya çeşitli kesimlerin din öğretimi görevi yapanlarla ilgili muteberlik ölçüleri birbirinden farklıdır. Öğrenci genellikle totolojiden ibaret bir din anlatma tarzını veya bunun dışarıda gördüğü örneklerini benimseme yoluna girmiş ve böylece daha üst bir hitabet tarzına ulaşmayı engelleyecek şekilde kendini bağlamış olabiliyor. Özellikle öğrenci ve okumuşlara dini anlatmak için yeni bir dil ve üslup kazan-dırarak felsefe ve modern din bilimlerine karşı geleneksel antipatinin izleri öğren-cilerin kafasında hala görülebiliyor. Mevcut programın, din öğretimi görevi için yeni bir dil ve üslup kazandırmayı, seçimlik sistem vasıtasıyla kısmen

branşlaşmayı hedeflediği görülüyor. Ancak öğrencilerin hem varılmak istenen hedef özellikler, hem de bunu sağlayacak eğitim vasıtaları hakkında farklı anlayışların tesirine maruz kalmaları yüzünden, farklı kaliteleredeki din görevi tarzlarından daha çok geleneksel ve kolay olanı, belki daha çok talep edileni tercihle yetindiğini veya daha farklı bir görev anlayışı kazanmak için buna kendini zorlayacak şartlardan uzak bulunduğunu söyleyebiliriz. Öğrencilerin de farkında olduğu gibi, hayatın farklı yaşandığı ve geleneksel din anlatma tarzıyla konuşmanın fuzûlî ve bazan gülünç olacağı çevrelere kapalılık; bu hususta daha farklı nitelikleri kazanmak için motive olmayı engelliyor. Herhalde eğitim tarzının, öğrencilerde böyle bir ihtiyacı doğuracak ve daha etkili bir formasyon kazanmayı sağlayacak şekilde düzenlenmesi için çareler düşünülmesi gerekiyor.

5) Öğrencilerin zihinsel bakımdan gelişme gösterdikleri hakkındaki kanaatlerini doğru olarak kabul edecek olursak, bu gelişmeye paralel olarak duygusal gelişmenin de meydana geleceği ni öne süren teoriye göre, bu bakımdan da gelişme gösterdiklerini varsaymamız gerekiyor. Oysa öğrencilerin -en azından bazısının- sanki buiki alandaki değişiminin ters orantılı olarak vuku bulduğu şeklinde bir izlenimi var. Duyguların tepki olarak tezahür etmesinde, aklî kontrol sebebiyle eskiye göre bir gecikme meydana gelmesinin, manevî duyarlılıkta bir gerileme, eskiden mevcut olan samimiyeti kaybetme gibi hissedilmesi mümkündür. Bunu davranışların mâkul bir budamaya tabi tutulması ve bilgi, tecrübe ve görüş açısının genişlemesiyle bazı işe yaramaz ve gereksiz duygusal yüklerin atılması olarak görmek gerekir. Ancak bu anlayışın, fakültenin istenilir bilgi ve davranışın kazanılmasını daha iyi sağlayacak metodik ve insanî tedbirlerin alındığı, daha sıcak bir yuva haline getirilmesi için elden gelen gayretin sarfedilmemesi manasına gelmediği açıktır.

ÖĞRENCİLERDEN SON SÖZ :

Hazırlığa göre son sınıfta oranı daha da artarak öğrencilerimiz, bazıları önyargılı, istemeden gelmiş ve tenkit edilecek yanları olduğunu söylemesine rağmen, bu fakülteyi tercih etmiş olmaktan dolayı memnuniyet duyduğunu belirtiyor (Hazırlıkta yüzde 74, son sınıfta 80). Yazdıklarından anlaşıldığına göre, son sınıf öğrencileri için fakülte yılları, buraya giderek daha çok bağlanmalarına yol açacak şekilde etkili olmuş ve mensubiyet duyma ihtiyaçlarına cevap vermiş görünüyor.

"...Yine de fakültemi çok seviyorum ve bu bölümde olduğumdan dolayı seviniyorum" (96/8).

"Hemen belirtmeliyim ki, ben bu fakülteye son derece önyargılı ve üzülerek geldim. Hazırlığın monoton hayatında bende Arapça bilgidan

başka bir değişme olmadığı gibi, önyargılarımdan daha kurtulmuş değildim. Birinci sınıfın birinci dönemi bizim için ısınma zamanıydı. Nihayet ikinci sınıfta bu fakülteye gelmekle ne kadar şanslı olduğumu anlamaya ve fakültemi sevmeye başladım. Bir cemaata mensup olmama rağmen, hatta bugün dahi cemaata bağlılığımda bir gevşeme olmamasına rağmen ilâhiyatta benim için muazzam bir değişiklik olduğunu açıklıkla söyleyebilirim" (96/44).

-"...bu fakülteyi kazanıp okumakla çok mutlu olduğumu söyleyerek başlamak istiyorum. İlk başta yani İHL.'sinden sonra hedefimde olmayan bir fakülte idi. İnsanların hayattan beledikleri farklı farklıdır. Hedefimde ilk olan okul ilâhiyat olmadığı için, yüksek yerleri arzu ettiğim için ÖSYM sınavlarında başarılı olamadım. (Daha sonra Fakülteyi kazanmış). Okuldan belediğim şeylerin hepsini buldum demem yanlış olur. Sanıyorum beklentilerimin bir çoğunu elde ettim" (96/45).

-"Şunu eklemek isterim : Başlangıçta okulumu sevmiyordum. Ancak şimdi gerçekten seviyorum" (96/54).

-"İzmir İlahiyata lisedeki bir hocamın teşvikiyle gelmişim. Düşünüyorum da, tabi diğer ilâhiyatları bilmediğim için kıyaslayamam, iyi ki burayı seçmişim" (96/82).

-"Öncelikle şunu ifade edeyim ki ilâhiyat benim için tombaladan çıkan bir okul gibi oldu. Yani 18 tercih içinde tek ilâhiyat vardı. Şu anki düşüncem, eğer yeni bir fakülte okumak istesem tekrar ilâhiyat yazmak isterim" (96/93).

-"...açık kalplilikle itiraf etmeliyim ki, ben bu fakülteyi isteyerek yazmadım. Benim idealimde edebiyat öğretmenliği vardı. Şimdi salim kafayla 5 sene önceki durumuma şöyle bir baktığımda 'iyi ki yazmışım' diyorum" (96/97).